

بسمه تعالی



مرکز مدیریت حوزه های علمیه
معاونت آموزشی
مدیریت مدارج علمی

طرح پایان نامه

نام و نام خانوادگی: محمد امین نجفی فرزندی: زین العابدین شماره پرونده: ۳۲۹۱۶

محل تحصیل: مرکز دین و فضای مجازی حوزه علمیه قم سطح: سه

عنوان موضوع مصوب: ارزیابی حقوقی قابلیت استناد برون داده های هوش مصنوعی در مرحله صدور حکم دادرسی در نظام حقوقی ایران

نام و نام خانوادگی استاد راهنمای مصوب: جناب استاد سید علی حسینی (دامت توفیقاته)

۱- بیان مسئله:

با گسترش کاربرد هوش مصنوعی در حوزه‌های مختلف، نظام‌های حقوقی نیز با چالش‌های نوینی مواجه شده‌اند. در بسیاری از کشورها، سامانه‌های هوشمند در تحلیل ادله، پیش‌بینی رأی قضایی و حتی پیشنهاد متن حکم به کار گرفته می‌شوند. با توجه به ورود تدریجی ابزارهای هوشمند به قوه قضاییه و طرح‌هایی نظیر «قاضی هوشمند» و «عدالت الکترونیک»، بررسی مبانی قانونی، فقهی و تطبیقی قابلیت استناد برون‌دادهای هوش مصنوعی در مرحله صدور حکم، ضرورتی اساسی یافته است و این امر پرسش‌های عمیقی درباره حدود اعتبار و قابلیت استناد برون‌دادهای چنین سامانه‌هایی در نظام حقوقی ایران پدید آورده است. در نظام حقوقی ایران، بر اساس مواد ۲۱۱ و ۲۱۲ و ۲۱۳ قانون مجازات اسلامی، مبنای رأی قضایی باید علم حاصل از مستندات موجود در پرونده و اقناع وجدانی او باشد. از سوی دیگر، قوانین مرتبط مانند قانون تجارت الکترونیک ۱۳۸۲ و قانون جرایم رایانه‌ای ۱۳۸۸، تنها به رسمیت شناختن داده‌ها و اسناد الکترونیکی را بیان کرده‌اند و در خصوص برون‌دادهای تحلیلی و تصمیم‌ساز هوش مصنوعی سکوت دارند. بنابراین، نبود چارچوب نظری و قانونی در این زمینه، جایگاه حقوقی و میزان اعتبار این نوع داده‌ها در فرآیند دادرسی ایران را مبهم و موجب احتمال تضییع حقوق متهم یا شاکی می‌شود و می‌تواند چالش‌هایی نسبت به اصول شخصی بودن قضاوت، حجیت علم قضایی و استقلال رأی قضایی ایجاد کند.

از آنجا که مبانی فقهی و حقوقی دادرسی ایران بر اصل «حجیت علم قضایی و ادله معتبر شرعی» استوار است، باید بررسی شود که آیا داده‌های ماشینی می‌توانند به عنوان دلیل معتبر یا قرینه در صدور حکم به کار روند؛ آیا برون‌دادهای هوش مصنوعی می‌توانند در مرحله صدور حکم دادرسی به عنوان مستند قضایی مورد استناد قرار گیرند یا صرفاً نقش ارشادی و کمکی دارند؟ به معنای دیگر؛ آیا قضایی می‌تواند بر پایه‌ی تحلیل الگوریتمی که توسط ماشین تولید شده است، به علم برسد و حکم صادر کند؟

این پژوهش رویکرد فقهی حقوقی و بهره‌گیری از تحلیل مفهومی فناوری، به بررسی تطبیقی «حجیت معرفتی» و «حجیت قضایی» داده‌های تولیدشده توسط هوش مصنوعی می‌پردازد و درصدد است ضمن تبیین وضعیت موجود، حدود و ثغور استفاده مشروع از این فناوری را در نظام دادرسی ایران مشخص سازد تا راهکارهایی برای استفاده ایمن، منصفانه و قانونمند از هوش مصنوعی در فرآیند قضاوت ارائه دهد.

۲- سوال های تحقیق

الف) سوال اصلی: آیا برون دادهای هوش مصنوعی در مرحله صدور حکم دادرسی، در نظام حقوقی ایران قابلیت استناد دارند و می توانند به عنوان مستند قضایی مورد استفاده قرار گیرند؟

ب) سوال های فرعی:

- ۱- مفهوم و مبانی حجیت دلیل در فقه اسلامی و حقوق ایران چیست؟
- ۲- مبانی قانونی و فقهی استناد به داده ها و برون دادهای هوش مصنوعی در فرآیند دادرسی چیست؟
- ۳- آیا داده های تولید شده توسط سامانه های هوش مصنوعی می توانند مصداق علم قاضی یا دلیل معتبر تلقی شوند؟
- ۴- چه الزامات قانونی و اخلاقی برای استفاده از هوش مصنوعی در تصمیم گیری قضایی باید پیش بینی شود؟
- ۵- تجربه ی نظام های حقوقی پیشرفته در زمینه ی استفاده از هوش مصنوعی در دادرسی چگونه است و چه الگویی برای نظام حقوقی ایران قابل اقتباس است؟

۳- زبان: فارسی ☒

عربی ☐

انگلیسی ☐

۴- فرضیه های تحقیق

- ۱- برون دادهای هوش مصنوعی در حقوق ایران، به دلیل فقدان ماهیت «دلیل قانونی» حجیت ذاتی ندارند و صرفاً می توانند پس از ارزیابی و تأیید توسط قاضی به عنوان ابزار ارشادی و کمک تحلیلی در فرآیند صدور حکم مورد استفاده قرار گیرند.
- ۲- قوانین فعلی آیین دادرسی کیفری و مدنی ایران، ظرفیت کافی برای پذیرش برون دادهای هوش مصنوعی، به عنوان مستند قضایی ندارند و در صورت احراز قابلیت اعتماد و راستی آزمایی الگوریتمی، می توان این داده ها را به عنوان قرینه در تحقق علم قاضی پذیرفت.
- ۳- از منظر فقه اسلامی، واگذاری قضاوت به ابزار غیرانسانی با اصل شخصی بودن قضاوت و لزوم اقناع وجدانی قاضی در تعارض است، اما استفاده ی مشورتی و غیرالزام آور از این ابزار در چارچوب اصول عدالت و حرمت ظلم ایرادی ندارد.
- ۴- تجارب نظام های قضایی خارجی نشان می دهد که استفاده از هوش مصنوعی در صدور حکم، تنها در چارچوب نظارت انسانی و شفافیت تصمیم گیری مجاز است و این رویکرد می تواند الگوی مناسبی برای نظام قضایی ایران باشد.

الف) پیشینه پژوهش در ایران

با وجود رشد سریع فناوری های هوشمند، تاکنون آثار محدودی به بررسی جایگاه هوش مصنوعی در دادرسی و قضاوت در ایران پرداخته اند. بیشتر تحقیقات انجام شده بر موضوعاتی مانند ادله الکترونیکی، اسناد دیجیتال، و جرایم رایانه ای متمرکز بوده اند و این موضوع «قابلیت استناد برون داده های هوش مصنوعی در مرحله صدور حکم دادرسی» در نظام حقوقی ایران، پژوهشی بکر و بدیع است. اما مرور پیشینه داخلی و خارجی نشان می دهد؛ اگرچه در نظام های حقوقی پیشرفته، هوش مصنوعی به صورت گسترده در مراحل مختلف دادرسی مورد استفاده قرار گرفته است، اما هیچ نظامی هنوز آن را به عنوان منبع مستقل صدور حکم به رسمیت نشناخته و همگی بر نقش کمکی، مشورتی و نظارتی انسان تأکید دارند. لذا این تحقیق با بهره گیری از دستاوردهای علمی و تجربیات سایر کشورها، می کوشد چارچوبی حقوقی و فقهی برای استفاده قانونمند، شفاف و عادلانه از هوش مصنوعی در فرآیند قضاوت در ایران ارائه کند.

۶- اهداف تحقیق

هدف این پژوهش ارزیابی حقوقی قابلیت استناد برون داده های هوش مصنوعی در مرحله صدور حکم دادرسی در نظام حقوقی ایران و بررسی حدود و شرایط استفاده مشروع و قانونی از این فناوری در فرآیند قضاوت می باشد و به از نظر اهداف جزئی:

- ۱- تبیین مفاهیم پایه از جمله هوش مصنوعی، برون داد، ادله الکترونیکی و قابلیت استناد در دادرسی.
- ۲- بررسی مبانی قانونی مرتبط با اقناع وجدانی قاضی و اصول حاکم بر صدور حکم در حقوق ایران.
- ۳- تحلیل دیدگاه های فقهی درباره ی شخصی بودن قضاوت و امکان استفاده از ابزارهای هوشمند در فرآیند دادرسی.
- ۴- شناسایی خلأها و نارسایی های موجود در قوانین ایران در خصوص استفاده از برون داده های هوش مصنوعی.
- ۵- بررسی تطبیقی تجربه ی کشورهای که هوش مصنوعی را در فرآیند قضایی به کار گرفته اند (مانند فرانسه، چین و آمریکا).
- ۶- ارائه راهکارهای حقوقی و تقنینی جهت تنظیم چارچوب قانونی استفاده از هوش مصنوعی در قوه قضاییه ایران.

۷- ضرورت انجام این تحقیق و اهمیت کاربردی پژوهش

با توجه به ورود تدریجی ابزارهای هوشمند به قوه قضاییه و طرح‌هایی نظیر «قاضی هوشمند» و «عدالت الکترونیک» و نبود قوانین و مقررات خاص در خصوص برون دادهای هوش مصنوعی، بررسی مبانی قانونی، فقهی و تطبیقی قابلیت استناد برون دادهای هوش مصنوعی در کشف جرم و تصمیم‌گیری‌های قضایی، و تطبیق اصول فقهی حجیت با تحولات فناورانه؛ در راستای پیشگیری از خطای قضایی و تضييع حقوق افراد ضرورتی اساسی یافته است. لذا پژوهش حاضر از دو جنبه نظری و عملی حائز اهمیت است:

۱- از جنبه نظری:

این تحقیق با روشن‌سازی مفهوم و جایگاه حقوقی برون دادهای هوش مصنوعی، می‌تواند به غنای مباحث نوپدید در حوزه‌ی «حقوق فناوری» و «ادله اثبات دعوی در دادرسی دیجیتال» کمک کند. همچنین، نتایج آن می‌تواند مبنای علمی برای اصلاح یا تفسیر قوانین آیین دادرسی و تدوین مقررات ویژه‌ی هوش مصنوعی در قوه قضاییه قرار گیرد.

۲- از جنبه عملی و کاربردی:

با توجه به ضرورت توسعه‌ی سامانه‌های هوشمند در قوه قضاییه (همچون؛ تحلیل آراء، عدالت الکترونیک، قاضی هوشمند)، نتایج این پژوهش می‌تواند به تدوین سیاست‌ها و آیین‌نامه‌های اجرایی شفاف برای استفاده از هوش مصنوعی در فرآیند دادرسی کمک کند. همچنین این تحقیق می‌تواند راهنمای عملی برای قضات، وکلا و پژوهشگران حقوقی در جهت تشخیص حدود قانونی استناد به داده‌های تولیدشده توسط ماشین باشد و از بروز تعارض میان عدالت انسانی و تصمیم‌سازی ماشینی پیشگیری کند. در نهایت، انجام این پژوهش می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد تعادل میان بهره‌گیری از فناوری‌های نوین و حفظ اصول بنیادین دادرسی عادلانه و استقلال قاضی در نظام حقوقی ایران باشد.

۸- نوع، روش و ابزار تحقیق: (گزینه مورد نظر خود را تیک بزنید)

نوع تحقیق بر اساس هدف	بنیادی ☐	کاربردی ☒	توسعه ای ☐
نوع تحقیق بر اساس ماهیت	توصیفی ☐	تحلیلی ☐	توصیفی-تحلیلی ☒
روش تحقیق	عقلی-برهانی ☐ علمی - تجربی ☒	نقلی-وحيانی ☒ شهودی-عرفانی ☐	نقلی - تاریخی ☐ زبانی-ادبی ☐ تلفیقی ☐
ابزار گردآوری اطلاعات	پرسشنامه ☐ مصاحبه ☐ مشاهده ☐ آزمون ☐ فیش ☒ نمونه برداری ☐		
نوع تحقیق بر اساس روش گردآوری اطلاعات	کتابخانه‌ای ☒ میدانی ☐ کتابخانه ای - میدانی ☐		

۹- کلیدواژه‌های تحقیق :

برون داد هوش مصنوعی

حقوق فناوری های نوین

قاضی هوش مصنوعی

اقناع وجدانی قاضی

عدالت الگوریتمی

روش شناسی تحقیق

نوع پژوهش : تحلیلی-تطبیقی

روش گردآوری داده : کتابخانه‌ای و تحلیلی (منابع فقهی، حقوقی و فناوری)

رویکرد : بین رشته‌ای (فقه، حقوق کیفری، فلسفه علم داده)

ابزار تحلیل : تحلیل منطقی و استنباط فقهی

ساختار پیشنهادی تحقیق

فصل اول: کلیات تحقیق

- ۱-۱ مقدمه و طرح مسئله
- ۱-۲ بیان مسئله و سؤالات پژوهش
- ۱-۳ اهمیت و ضرورت تحقیق
- ۱-۴ اهداف، فرضیات و روش شناسی
- ۱-۵ پیشینه پژوهش و نوآوری تحقیق
- ۱-۶ مفاهیم پایه (کلیدواژه ها): هوش مصنوعی، برون داد، دلیل و قابلیت استناد در دادرسی

فصل دوم: مبانی نظری و قانونی قابلیت استناد در نظام حقوقی ایران

- ۲-۱. اصول و مبانی قانونی صدور حکم در آیین دادرسی مدنی و کیفری
- ۲-۲. تحلیل مواد ۱۹۹ قانون آیین دادرسی مدنی و مواد ۲۱۱ و ۲۱۲ قانون آیین دادرسی کیفری
- ۲-۳. جایگاه ادله الکترونیکی و داده پیام در حقوق ایران
- ۲-۴. بررسی امکان تطبیق برون دادهای هوش مصنوعی با مفاهیم دلیل و علم قاضی
- ۲-۵. نقش اقناع وجدانی و حدود پذیرش داده های ماشینی

فصل سوم: تحلیل فقهی و اصولی قابلیت استناد برون دادهای هوش مصنوعی

- ۳-۱. مبانی فقهی قضاوت: عدالت، علم قاضی و شخصی بودن رأی
- ۳-۲. جایگاه ابزار و قرائن در اثبات دعوی از دیدگاه فقه امامیه
- ۳-۳. بررسی قاعده درء، لاضرر و براءت در ارتباط با خطای سامانه های هوشمند
- ۳-۴. امکان یا عدم امکان واگذاری بخشی از فرآیند قضاوت به هوش مصنوعی
- ۳-۵. دیدگاه فقها درباره مشروعیت استفاده ارشادی از ابزارهای غیرانسانی در دادرسی

فصل چهارم: بررسی تطبیقی و چالش های عملی

- ۴-۱. بررسی تجربه نظام های قضایی خارجی (چین، فرانسه، ایالات متحده)
- ۴-۲. مقایسه جایگاه قانونی هوش مصنوعی در دادرسی کشورهای منتخب با ایران
- ۴-۳. چالش های حقوقی و اخلاقی استفاده از هوش مصنوعی در صدور حکم

۴-۴. بررسی مسئولیت مدنی و کیفری ناشی از خطاهای هوش مصنوعی

۴-۵. راهکارهای پیشنهادی برای نظام قضایی ایران

فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادها

۵-۱. جمع بندی یافته ها

۵-۲. پاسخ به پرسش های تحقیق

۵-۳. نتیجه گیری نهایی

۵-۴. پیشنهادهای تقنینی، فقهی و اجرایی

فهرست منابع اولیه

قانون آیین دادرسی کیفری (مصوب ۱۳۹۲ و اصلاحات بعدی)

قانون آیین دادرسی مدنی (مصوب ۱۳۷۹)

قانون تجارت الکترونیکی (مصوب ۱۳۸۲)

قانون جرایم رایانه ای (مصوب ۱۳۸۸)

کاتوزیان، ناصر، مقدمه علم حقوق، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۷.

شهیدی، مهدی، ادله اثبات دعوی در حقوق ایران، تهران: مجد، ۱۳۹۵.

صانعی، علی، ادله اثبات دعوا در آیین دادرسی مدنی، نشر میزان، ۱۳۹۹.

احمدی، مریم (۱۴۰۲)، هوش مصنوعی و چالش های حقوقی آن، مجله حقوق فناوری، شماره ۳.

مقامی، مهدی (۱۴۰۲)، بررسی چالش های حقوقی هوش مصنوعی در فرآیند قضاوت، فصلنامه حقوق و فناوری.

فقه امام خمینی، تحریرالوسیله، ج ۲، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.